

*Л. Юрэвіч,
спецыяліст па бібліятэказнаўстве,
навуковай інфармацыі і славянскай
літаратуры, архівіст Нью-Ёркскай
Публічнай бібліятэкі (ЗША)*

КНІГАРУКАПІСЫ МІКОЛЫ ПАНЬКОВА

Гісторыя сусветнай кнігі мае два перыяды, падзяляе якія вынаходніцтва чалавека, чыё поўнае імя было Johannes Gensfleisch zur Laden zum Gutenberg, а мы клічам скарачана: Іаган Гутэнберг. Дзесьці паміж 1450 і 1455 гадамі ім была выдадзена Біблія з 42 радкамі на кожнай старонцы – і ўпершыню друкам. Ад таго часу кніга змянілася назаўжды. Яе кошт – таксама¹.

Карысць ад вынаходніцтва была відавочнаю: хуткасць, аднастайнасць тэксту, параўнальная таннасць. Праз кароткі час прэсы для друку стаялі па ўсёй Еўропе: 1465 г. – Італія, 1470 г. – Францыя, 1472 г. – Іспанія, 1475 г. – Англія. Даўжэйшы час узяла дарога да Новага Свету: 1533 г. у Мексіка-Сіці і 1638 г. у Кембрыджы, штат Масачусэтс. Францішак Скарына выдрукаваў «Псалтыр» у 1517 г. Кнігі друкаваліся, як апісана ў Шэкспіравай «Зімовай казцы», «для мужчын або кабет, усіх памераў»².

Тыя інкунабулы³, як і манускрыпты, рукапісныя кнігі, што папярэднічалі ім, сёння з’яўляюцца найбольш рэдкімі і – адпаведна – дарагімі кнігамі, за якімі палююць бібліятэкі, універсітэты, прыватныя калекцыянеры.

З коштамі на кнігі, выдадзеныя пазней, у наступныя стагоддзі, не ўсё адназначна. Сам па сабе час друку не робіць кнігу дарагой. Улічваюцца значнасць тэксту, фізічны стан кнігі, яе рэдкасць, а таксама запатрабаванасць грамадствам.

Гэта слушна і працуе для антыквараў і бібліяфілаў усіх нацыянальных кніг, за выняткам, напэўна, адно кнігі беларускай.

¹ Сама Біблія Гутэнберга, якой захаваўся толькі 21 цэлы асобнік, застаецца адной з найбольш дарагіх кніг у свеце – разам з «Кодэксам Лестэра» Леанарда да Вінчы, «Птушкамі Амерыкі» Джона Джэймса Аўдзюбона, «Першым Фоліа» Шэкспіра, «Геаграфіяй» Пталемея і некаторымі іншымі.

² Shakespeare, William. The Winter’s Tale. Act IV. Scene 4.

³ Ад лац. *incunabula* – пачатак. Так называюць кнігі, выдрукаваныя да 1 студзеня 1501 г.

У межах артыкула немагчыма разгледзець праблему ўсебакова, а таму зрэдуцырую яе да кнігі эміграцыйнай, нават яшчэ вузей – зробленай у лагерах ДП⁴ адным чалавекам – Міколам Паньковым⁵.

Кнігавыданне – і не толькі беларускае, але і польскае, чэшскае, украінскае ды іншыя – у Нямеччыне ў 1944–1950 гг. бы вярнулася ў дагутэнбергавыя часы: друкаваных выданняў, асабліва напачатку, было вобмаль, што тлумачылася як нястачаю адпаведнай тэхнікі, грошай, гэтак і бюракратычнымі праблемамі, якія ставілі акупацыйныя ўлады – амерыканцы, англічане, французы – перад выдаўцамі.

Часцей за ўсё часопісы, улёткі, брашуры набіраліся на машынцы, а пасля выдаваліся рататарным спосабам. М. Панькоў жа прадумаваў рукапісную кнігу. Зробленыя ім кнігарукапісы па ўсіх параметрах мусяць каштаваць сёння немалыя грошы, але – няма той самай запатрабаванасці грамадствам, якая і вызначае кошт і каштоўнасць.

Кнігарукапісы трэба разглядаць не толькі як унікальныя выданні, але і як артэфакты, сведчанні кніжнай культуры ў лагерах ДП, а таксама як дакументы, што адлюстроўваюць праблемы, якія займалі – прынамсі, з пункту гледжання Панькова – галовы беларусаў.

Паколькі цалкам магчыма, што сабраныя ў Беларускай інстытуце навукі і мастацтва – БІНІМ (Нью-Ёрк) кнігі захаваліся ў адзіным экзэмпляры, трэба тут падаць іх кароткае бібліяграфічнае апісанне.

Размова ідзе перш-наперш пра створаную М. Паньковым «Бібліятэку сучаснасці». Усе дайшоўшыя да нас асобнікі аднаго памеру: 15 см x 10,5 см. Гэта самаробныя сшыткі з нелінаванай паперы, вокладкі зробленыя з каляровай паперы або з кардону. Тэксты напісаны атрамантам чорнага ці сіняга колеру або алавіком. Кнігі ілюстраваныя выцінкамі з газет, што выклікае пытанне пра

⁴ *Dispaced Person* – перамешчаныя асобы.

⁵ Мікола Панькоў (1911, Вялейка – 1995, ЗША) – журналіст, кнігавыдавец, архівіст, бібліяграф. У снежні 1944 г. у лагерах ДП у Ольдэнбургу заснаваў «Беларускую бібліяграфічную службу». Уклаў «Слоўнік замежных словаў беларускай мовы» пад рэдакцыяй Антона Адамовіча (1948–1949). У ЗША заснаваў «Усебеларускі архіў». Выдаў «Паказьнік беларускіх выданняў на чужыне за 1945–1950 гг.» (Нью-Ёрк, 1952), «Паказьнік аўтараў “Баявой Ускалосі” (1982). Пасля ягонай смерці была выдрукаваная «Хроніка беларускага жыцця на чужыне (1945–1984)» (Мінск, 2001). Гл. таксама: Юрэвіч, Л. Сувой жыцця Міколы Панькова / Л. Юрэвіч // Хроніка беларускага жыцця на чужыне. Менск, 2001. С. 5–17.

афармленне іншых копіяў тае самае назвы: ці меў Панькоў некалькі асобнікаў таго самага нумару газеты ці кожная копія асобніка мела сваё адмысловае афармленне? Зрэшты, наклад выданняў «Бібліятэкі сучаснасьці» зусім невядомы; можна нават прыпусціць, што асобныя з іх былі зробленыя ў адзіным экзэмпляры.

Першы з серыйных зборнікаў у калекцыі БНІМу мае нумар 4 – «Мы і яны ў Сібіры». Хоць назва на тытульнай старонцы напісана кірылічнымі літарамі, самі тэксты напісаныя лацінкай. Кніга мае 23 нумараваныя старонкі, 24-я – чыстая. На чацвёртай старонцы вокладкі пячатка: «K. Wurdemann. Buchhandlung. Oldenburg i. O. Staustrase 19».

Змест наступны: М. Karen (псеўданім М. Панькова). Мы і Jany u Sibiry. J. Dalniaja (псеўданім жонкі Панькова, Ніны). Pamiatajmo mocna. M. Volny (псеўданім М. Панькова). Žachlivyja počy. На старонцы 20 змешчаны заклік: «Bielaruse! Tvoj narod nia zhinuŭ za 200 hod niavoli. Kali mocnyja ducham pojdziem zlučano praz pieražyvajemy čas z jaho ciažaram, tvoj narod i nia zhinieć – jon paŭstanie da novaha žyćcia!».

Наступны з захаваўшыхся нумар 7 – «Pravadyry i palityki. Ludzi našych dzion. Ukłala Adu» (псеўданім нявысветлены). На тытульнай старонцы стаіць год – 1946 і пазначана як Vydaviectva «Bielaruś». 40 старонак.

Змест: Džems Berns; Hen. Eizenhauer; Maršał Monthomery; Amin Al Husein, Vialiki mufsty Jeruzalemu; Žorž Bido; Dr. Ivet; Hen. Čarl de Gol; Dr. Tryhvie Li; Pandyt Neru; Mahamed Ali Džyna; Fieldm. Jan Chrystyjan Smat; Kanstantyn Tsaldarys; Karol Hrecy i Hryhor II.

Кніга праілюстравана чорна-белымі партрэтамі Эйзенхаўэра, Мантгомеры, муфтыя Аміна Аль Хусэйна, Дэ Голя, др. Івета, др. Лі, Махамеда Алі Джына, К. Цалдарыса.

Нумар 9 мае кніга «Usie kažuć. Fieljetony» аўтарства Сумнага (псеўданім М. Панькова). У кнізе 35 старонак, 34 – нумараваныя, але толькі 26 з іх з тэкстам. На другой старонцы напісана: «Śmiejsia, bracie, nad svajoj durnotaj!».

Змест наступны: Infarmacyjny schod. Čutki. Kupalle. Śpiakota. Refierat. Niešta ab atambombie. Voz. U Ameryku. Dovadaŭ niama. Pokliču minuŭščyny, ciaperaščyny i budučyni. Rakiety. Złačynstva i kara. Himn.

Пад нумарам 11 – «Aktualnaści. Zbornik “Ahladčyka”»; Vydaviectva «Bielaruś», 1946, 34 старонкі.

Змест: Uł. Tondryk (псеўданім нявысветлены). Zakony raŭnavahi. M. P. Totalnaja zakonnaść. Uł. Tondryk. Chmary navalnicy nad Iranam. Uł. Tondryk. Niepakoј śviatej ziamli. M. P. U čas atambombu.

Падвойны нумар, 12-13, мае перакладная кніга – «Prašda ab Maskvie. Uryŭki z knihi Viljama Bulita «The Great Globe Itself». Pierakład N. Zmaharki» (псеўданім жонкі М. Панькова). У нізе тытульнай старонцы – Rukapisnaje vydaviectva «Bielaruś», 1946, 48 старонак, 47 – нумараваныя.

Як паведамляецца ў кароткай прадмове ад выдавецтва «Bielaruś», аўтар – былы дыпламат ЗША ў Маскве, выдаў кнігу, вялікія ўрыўкі з якой змясцілі часопісы «Reader Digest», «Time». Тут жа падаецца скарачаны пераклад другой часткі.

Таксама падвойны нумар, 16-17, мае зборнік «Paryskaja kanferencyja 1946 hodu. Zbornik artykulaŭ ukłau M. Kareń» (псеўданім М. Панькова); Vydaviectva «Bielaruś», 1946. Гэта адзіная кніга з серыі, якая мае ілюстраваную вокладку: малюнак з выяваю зямной кулі, голуба з пальмаю ў дзюбе і стужкаю з надпісам «Conference de Paris, 1946». 70 старонак, багата ілюстрацый.

Зборнік распачынае прадмова «Ad układčyka»: *«Парыская канфэрэнцыя спакою пачалася. Побач афіцыйнай інфармацыі дапішчыкі вялікіх выданьняў падаюць свае ўражаньні аб дэлегацыях асобных дзяржаваў, настроях на канфэрэнцыі, рацэі камісыяў і г. д., і г. д. Каб даць беларускаму бяспраўнаму ДП зірнуць на гэтую гістарычную канфэрэнцыю, выдавецтва “Беларусь” наладзіла выданьне гэтай кніжачкі, дзе скарыстаныя ўсе даступныя нам крыніцы. Дзеля сваіх артыкулаў скарысталі мы інфармацыю Лёнданскага радыё (BBC), “New York Herald Tribune” (NYHT), “Cont. Daily Mail” (CDM), “Tribune des Nations” (TN), “Le Monde” (LM), “L’Epoque” (L’E), “Figaro” (F), “New York Times” (NYT), “Point de Vue” (PV), “Samedi-Soir” (SS) і іншыя, якія будзе магчыма сьць здабыць. У канцы падамо храналягічны сьпіс выступленьняў папіхача Крэмлю К. Кісялёва ад імя Беларусі».*

Змест: Hetak pačalasia kanferencyja spakoju. Tam časta vyrašauisia los Eŭropy. Karta novaj Eŭropy. Tydzień deklaracyjaŭ skončany. Technika vialikaje kanferencyi. Ci kanferencyja perapynicca? Što zatrymlivajeć prasu kanferencyi? Čaho mnohija nia bačuć. Usie žadajuć tolki spakoju. Zaklik da zhody. Pašlia Paryžu – Nju-Jork. Apošni tydzień u Liuksemburskim palacy. Dyplomaty zadavoleny. Kolki kaštavala kanferencyja francuskamu uradu. Haloŭny źmiest 5 traktataŭ spakoju. Kanferencyja spakoju pašla I Suśvietnaje vajny.

Пад нумарам 21 – «Друк» М. Карэня; 1946, 36 старонак. Артыкулы: Siomaja vialikaja dziarżava. Druk daŭniej i ciaper. AP [Associated Press]. Redaktary daŭniej i sioŭnia. Uzornaja kraina druku. Naviny ŭ žyćci anhielskikh hazetaŭ. Druk na Paryskaj kanferencyi.

Упершыню ў «Зьмесьце» пералічаныя ілюстрацыі: Časapiscy na Niurnberhskim pracesie. AP pracujeć. Niekalki «haloŭ» anhielskikh hazetaŭ. Jak robiuć hazetu.

1946 годам таксама пазначана кніга пад нумарам 22 – «Šviet i liudzi. 2»; 32 старонкі, але толькі 15 з іх нумараваныя і запоўненыя тэкстам. Змест: Dunajskija krainy. Havaja – 49 štat ZDA. Špicberhen. Partuhaliija. ZDA. Kanada.

Нумар 24 – кніга «Technika sioŭnia. Zbornik ukladzienu na asnovie anhielskikh krynicaŭ». Аўтар – Ул. Сакол (псеўданім М. Панькова). Rukapisnaje vydaviectva «Bielaruś», 1946, 37 старонак, нумараваных і з тэкстам – 36. Зборнік ілюстраваны малюнкамі, чарцяжамі і выцінкамі з газет.

Змест: Technika paviatranaj vajny. Anhielski radyjafon. Technika skarystaŭnia atamenerhii. Paravoz budućyni. Dzivy chvalami hukaj. Technika radyo vajny. Naviny techniki.

Апошні з вядомых серыйных зборнікаў у калекцыі БНіМу мае падвойны нумар 25-26 – «Belaruski kalendar Vyhnanca na 1947 hod». Hod vyhnaŭnia 2-hi. Ukłaj M. Kareń. Vydaviectva «Bielaruś», 1946.

Пасля тытульнай старонкі ўклеены друкаваны «Каляндарык на 1947 год», на адным баку якога – каляндар з пералікам важнейшых святаў, на другім – вершы Максіма Багдановіча «Пагоня» і «Рушымся, брацьця, хутчэй». На наступнай старонцы – урывак з «Тэстамэнту» Уладзіміра Жылкі:

Бывай, надзей сардэчны ўздым!
Бывайце сны і слодыч вёснаў!
І вы, сьнягі, завеі зім!
На злome дзьвюх эпох злавесных,
У няспрыяльным ветры злым,
Сваё жыцьцё прайшоў я чэсна:
Пясьняр, змагар, бядняк празь век, –
Быў перш за ўсё я чалавек.

Наступныя старонкі, ад 4 да 27, займае каляндар, дзе пазначаны толькі назовы месяцаў; на 28 старонцы – «Афіцыйна сьвяточныя дні».

Далейшы змест каляндара.

На старонках 30–32 пералічаныя беларускія арганізацыі ў Нямеччыне, Аўстрыі, Францыі, Італіі.

На старонках 33–35: меры вагі (у параўнанні – нямецкія, англійскія, маскоўскія), меры плошчаў, меры адлегласці, табліца параўнанняў мераў адлегласці, табліца параўнанняў мераў плошчы, паштовы тарыф у Нямеччыне.

Бібліяграфія «Беларускі друк у Нямеччыне да 30 сьнежня 1946 г.» займае старонкі 35–40⁶, пасля якога ідуць табліцы: «Колькасьць калёрыяў і вітамінаў у харчах», «Калі ў Нямеччыне поўнач», «Наша плянэта», «Вялікшыя гарады сьвету», «Нармальны фармат паперы», «Дыяграма ўжываньня калёрыяў да вайны і сёньня».

На старонцы 50 – адзінаццаць «Радаў выгнанцам».

Лёгка заўважыць, што каляндар (увесь «наклад» ці менавіта гэты асобнік) няскончаны: большасць старонак некранутыя, на адной з іх – толькі назва «Беларусь. Геаграфічны нарыс». Бліжэй да канца – чатыры артыкулы: «Навуковае супрацоўніцтва народаў», «Радар», «Гісторыя нагадды Нобля», «Carl von Ossletzky».

Невядома, колькі ўсяго было выдадзена зборнічкаў у «Бібліятэцы сучаснасьці» і колькі захавалася асобнікаў і ці захавалася наогул: у апошнія гады няпростага жыцця Панькова калекцыя прыйшла ў заняпад, расцярушвалася, так што нават ягоныя ўласныя выданні дырэктар БІНіМу Вітаўт Кіпель мусіў шукаць у зборах сяброў кніжніка (калегаў па працы над «Летапісам беларускай эміграцыі» Васіля Шчэцькі, удавы Леаніда Галяка Раісы). Усё гэта робіць сабраныя ў Інстытуце выданні ўнікальнымі артэфактамі – сведчаньнямі культурна-выдавецкага жыцця ў лагерах ДП у Нямеччыне і – тэрэтычна – мо аднымі з самых дарагіх беларускіх кніг 1946 года.

⁶ Мікола Панькоў быў першым бібліёграфам эміграцыйных выданняў. На сёння найбольш поўнай бібліяграфіяй з’яўляецца наступнае выданне: Kipel, Vitaut & Zora. *Belarusian Publishing in the West : a bibliography.* – Нью Ёрк; Варшава: Edited by Jerzy Garbinski & Liavon Yurevich. –2006. – 714 с.